

PRIKAZ KNJIGE

Put u moju nepostojeću zemlju

TAMARA ĐERMANOVIĆ

Beograd: Samizdat b92, 2018., 216 str.

U nakladi beogradskog Samizdata b92 objavljena je 2018. godine četvrta autorska knjiga Tamare Đermanović, redovite profesorice estetike, filozofije i slavenske književnosti pri Fakultetu humanističkih znanosti Sveučilišta Pompeu Fabra u Barceloni: "Put u moju nepostojeću zemlju". Riječ je o putopisnoj knjizi u kojoj autorica opisuje svoje četrdesetodnevno putovanje iz 2008. po krajevima bivše Jugoslavije s ciljem traženja odgovora na pitanje zašto je u 1990-ima došlo do rata te kako danas razmišljaju ljudi koji žive na prostorima bivših jugoslavenskih republika. Prve utiske je objavila u člancima koje je pisala za katalonske dnevne novine *La Vanguardia*. Izvorno je knjiga objavljena 2013. na španjolskom jeziku pod naslovom *Viaje a mi país ya inexistente* u izdanju ALTAIR-a. Srpsko izdanje knjige je dopunjeno iskustvima, putovanjima i zapisima nastalim između 2008. i 2018. godine.

Tamara Đermanović je napustila Beograd 1991. i započela novi život u Barceloni. Doktorirala je 2004. na temu "Odnos Rusije i Zapada kroz Dostojevskog; Zapisi iz podzemlja, Zli duši i Braća Karamazovi" na Sveučilištu Pompeu Fabra. Njezin doktorski rad je objavljen 2006. u nakladi Herder te je iste godine proglašen za najbolju studiju o Dostojevskom napisanu na španjolskom jeziku. Za sebe tvrdi da nije jugonostalgikarka. Ovim putovanjem i pisanjem knjige htjela je prvenstveno pomoći sebi i drugima da shvate gdje je granica između ideja i vrijednosti u koje se vjerovalo do 1991. naspram stvarnosti raspada Jugoslavije i krvavog rata. Posebno je fokusirana na nestanak jugoslavenskog identiteta s kojim se poistovjećivala sve do 1991. godine. Nekoliko mjeseci nakon unilateralnoga odcjepljenja Kosova odlučila je započeti svoje putovanje. Početna točka je bio Maribor, a posljednja Beograd. Objedinila je svoje osobne uspomene s novim iskustvima, a knjigu je posvetila prijateljima iz Bole, Beograda i Barcelone koji su je naučili da nema važnije domovine od prijateljstva.

U drugom poglavlju knjige, pod naslovom “Slovenija: maršal Tito na šengenskoj teritoriji”, autorica opisuje Republiku Sloveniju. U Sloveniji primjećuje germanski utjecaj i neprisustvo slavenskog *pathosa* koji je bio karakterističan za istočne dijelove bivše Jugoslavije. Građani bivše Jugoslavije koji danas žive i rade u Barceloni često Slovence međusobno oslovljavaju kao “naše Katalonce” jer Slovenija zaista podsjeća na Kataloniju. Slične su po mentalitetu ljudi, veličini i krajolicima. Maribor pamti po razmjeni đaka. Đaci iz beogradske škole su putovali kod đaka iz Maribora, a nekoliko mjeseci kasnije, djeca iz Slovenije bi im uzvratila posjet. Primjećuje da se imena ulica i trgova u Sloveniji nisu mijenjala kao u Hrvatskoj i Srbiji. Ispred kolodvora u Mariboru stoji lik Josipa Broza Tita čije ime nosi i most preko Drave. Postoje Titova avenija, Šetaliste proleterskih brigada, Engelsova ulica itd. Poviše ulaznih vrata Sveučilišta u Mariboru primjećuje se natpis “Univerzitet u Mariboru” ispisan na ćirilici, a veliki grb SFRJ stoji na ulaznim vratima kafića “Bar 29. novembar”. Đermanović zaključuje da je Slovenija očito imala najmanju potrebu da se obračunava s materijalnim simbolima prošlosti. Slovenci ne smatraju sebe jugonostalgičarima, ali istovremeno ne zaziru od tog perioda. U mariborskim antikvarijatima je primijetila da se cjelokupna djela Ive Andrića, jugoslavenskog nobelovca, mogu kupiti za četrdeset i pet eura. Pretpostavila je da je glavni razlog tome što su djela napisana na danas “nepostojećem” srpskohrvatskom jeziku. Identitet Ive Andrića je danas teško nacionalno definirati s obzirom da se rodio u Bosni, bio kršten u Katoličkoj crkvi, studirao u inozemstvu, a najviše vremena svog života je ipak proveo u Beogradu. U slovenskim školama se danas više ne uči srpskohrvatski, ali su tamošnji stanovnici bili vrlo susretljivi kad god im se obraćala na srpskom jeziku. Poglavlje je završila zaključkom da je Republika Slovenija racionalna, sredena i organizirana zemlja što se ne može reći za sve bivše jugoslavenske republike.

U trećem poglavlju, pod naslovom “Hrvatska: proročanstvo koje se ispunilo”, autorica opisuje svoj boravak u sjevernom i središnjem dijelu Republike Hrvatske. Najprije je posjetila Zagreb kojeg je katalonski novinar Josep Pla i Casadevall opisao u svojoj knjizi *Pisma s juga* kao točku u kojoj počinje Balkan. Tamo je primijetila da je Hrvatska, za razliku od Slovenije, izbrisala materijalne tragove jugoslavenske prošlosti. Ulice, trgovi i ostala javna mjesta koja su nekada bila posvećena maršalu Titu i drugim znamenitim ličnostima iz socijalističke prošlosti danas više ne postoje. S obzirom da ne postoji ni javni prijevoz od Zagreba do sela Žirovac, rodnog mjesta njezine bake, morala je u

Glini uzeti taksi. Dolaskom u Žirovac se uvjerila da je slika tog sela puna svjetlosti, koju je još kao dijete bila stvorila, zapravo mit. Realnost se mogla opisati riječima pustoš, netrpeljivost i razaranje s obzirom da danas tamo živi devetoro odraslih osoba i troje djece bez škole, crkve i gostionice. Na putu prema Plitvičkim jezerima primijetila je mnoštvo napuštenih kuća, grafita s porukama mržnje kao i oznake “prodaje se”. Nacionalni park Plitvička jezera, mjesto u kojemu je započeo rat koji je označio raspad Jugoslavije, i danas ostavlja bez daha brojne turiste koji uživaju u njegovim prirodnim ljepotama. Iako je autoricu od same pomisli na ratna zbivanja hvatala jeza, za vrijeme svog boravka na Plitvičkim jezerima osvijestila je i jednu vrlo pozitivnu činjenicu. Nije se osjećala kao uljez u Hrvatskoj. Nitko nije reagirao negativno na njezin srpski naglasak i svi su prema njoj bili ljubazni. Poglavlje je završila razmišljanjima Ive Andrića koji je smatrao da su razaranja koja se događaju unutar ljudi za vrijeme nekog rata teža od razaranja na vidljivim predmetima. Ne postoje dobivene ili izgubljene bitke nego samo poraženo čovječanstvo.

U četvrtom poglavlju, pod naslovom, “Hrvatska II deo”, autorica opisuje jug Hrvatske. Dok je prolazila Zadrom, Šibenikom i Trogirom shvatila je da ne zna puno o kulturama koje su ostavile traga na tom području. U Titovoj Jugoslaviji se u školi naglašavao Drugi svjetski rat kao polazišna točka povijesti. Barem su takva bila autoričina iskustva. Zaustavila se u Splitu gdje je trebala uzeti trajekt za Brač, otok na kojemu je provodila sva ljeta svog “jugoslavenskog života”. Mislima se odmah vratila u ljeto 1990. godine kada je posljednji put ljetovala u Bolu na Braču. Njezini prijatelji s Bola su joj tada kroz šalu rekli da će joj iduće godine trebati putovnica za ljetovanje. To je tada naravno bila samo šala koju nitko nije ozbiljno shvaćao, ali iduće ljeto su zaista bili obustavljeni letovi iz Hrvatske za Srbiju i obrnuto. Nakon opisa emotivnog susreta s prijateljima na Braču, autorica završava poglavlje posjetom Dubrovniku za kojeg su je vezale brojne uspomene iz djetinjstva.

U petom poglavlju, pod naslovom, “Bosna i Hercegovina: trebalo je preživeti, dušo”, Đermanović opisuje svoj boravak u Bosni i Hercegovini. Prošlost iz devedesetih je uvelike odredila budućnost ovog teritorija bivše Jugoslavije. Nedostatni uvjeti za razvoj samoodržive ekonomije dodatno otežavaju situaciju. Kao što se u Neumu primjećuje jedino hrvatski grb, tako se u Trebinju i okolici primjećuju isključivo ćirilčni natpisi. Posjetila je Mostar i Sarajevo. Za vrijeme bivše Jugoslavije, Mostar je bio grad koji je brojio najviše miješanih brakova unutar BiH dok se Sarajevo, s obzirom na svoju demografsku strukturu

i centralnu poziciju, smatralo najjugoslavenskim glavnim gradom. Danas Hrvati i Muslimani žive u dva potpuno odvojena svijeta u Mostaru. Postoje odvojene škole, bolnice pa čak i odvojeni autobusni kolodvori. U Sarajevu, rodnom gradu njezinog najboljeg prijatelja Bojana, također se primjećuju podjele. Davne 1978. godine je prvi put boravila u Sarajevu i najviše je bila impresionirana Bašćaršijom u kojoj su obrtnici prodavali proizvode kakvih nije bilo u Beogradu. Sarajlije pamti iz tog perioda kao gostoljubive i tople osobe. Sadašnji boravak joj je potvrdio da se to nije promijenilo jer nije primijetila nikakve antipatije prema njenom srpskom naglasku. Vlasnik hotela u kojem je bila odsjela naglasio je da su oni uvijek bili i ostali samo Sarajlije, a ne Srbi, Hrvati ili Muslimani. U njihovu posebnost se uvjerila kada je posjetila Ratni muzej i čula kako jedna majka objašnjava dvojici sinova opsadu Sarajeva od 1992. do 1995. godine. Objašnjavajući dječacima kako su snajperi gadali ljude na sarajevskim ulicama, upotrebljavala je izraze “srpske paravojne snage” ili “srpski zločinci”, ali nikada samo “Srbi”. Poglavlje je završila zaključkom da je rat ostavio za posljedicu ogromnu materijalnu, socijalnu i duhovnu štetu u BiH. Stanovnici bivše Jugoslavije nisu bili spremni za rat neovisno o tome da li su vjerovali u opstanak jugoslavenskog modela.

U šestom poglavlju, pod naslovom “Crna Gora: ovde se sve kreće mnogo sporije”, Đermanović opisuje svoj boravak u Crnoj Gori. Povijest ove bivše jugoslavenske republike kao i identiteti prisutni na njezinu teritoriju danas su vrlo izazovne teme. Crna Gora je na referendumu 2006. odlučila povratiti svoju neovisnost, izgubljenu 1918. najprije spajanjem sa Srbijom a potom ulaskom u Kraljevinu SHS. Tada pitanje crnogorske nacionalnosti uopće nije bilo razmatrano jer se njih smatralo Srbima. Najprije je posjetila Boku kotorsku gdje je primijetila da tamošnji stanovnici sebe radije nazivaju Bokeljima nego Crnogorcima, Srbima ili Hrvatima i time žele pokazati da je njihov identitet vezan za geografski položaj. Potom je posjetila Petrovac, Cetinje, Njeguše, Lovćen te selo Muriće, smješteno na obalama Skadarskog jezera. Primijetila je da stanovnici širom Crne Gore posebno drže do svoje plemenske prošlosti, tradicije i običaja. Mlađe generacije žele znati tko pripada kojem plemenu ili bratstvu. Po tome je ta zemlja drugačija u odnosu na druge republike bivše Jugoslavije. Cetinje je povijesno imalo neprocjenjivi značaj za crnogorski identitet i zbog toga Cetinjani smatraju sebe nositeljima odgovornosti za sudbinu i slobodu Crne Gore. Na krajnjem jugu Crne Gore, u selu Murići, nalazi se pravoslavna crkva o kojoj se brinu Albanci koji tamo žive. Nerazumijevanja

i povijesne nesuglasice između Srba i Albanaca su joj se na tom mjestu činile besmislene i daleke. Na kraju poglavlja je zaključila da različiti religiozni ili nacionalni identiteti ne predstavljaju barijere ukoliko je prisutna istinska ljudska bliskost.

U sedmom poglavlju, pod naslovom “Kosovo: gotovo da nema nade”, autorica opisuje svoj dvodnevni boravak na Kosovu, najkonfliktnijem dijelu bivše Jugoslavije. Posljednji put je bila na Kosovu 1979. godine i već tada su bile prisutne međuetničke tenzije koje su kasnije eskalirale i dovele do unilateralnoga odcjepljenja Kosova 2008. godine. Posjetila je Peć i Prištinu. Razgovarala je s albanskim i srpskim obiteljima. U Pečkoj patrijaršiji primijetila je pocrnjele ikone, rukopise i relikvije visoke vrijednosti. Monahinje su joj objasnile da su to oštećeni predmeti iz crkava koje su bile spaljene na Kosovu. Na putu između Peći i Prištine primjećuju se napuštena srpska sela s porušenim kućama. Bile su uništene i albanske kuće, ali se većina Albanaca vratila svojim selima. Na benzinskim crpkama uočila je četiri zastave: nacionalnu zastavu kosovskih Albanaca, zastave Europske unije, Njemačke i SAD-a. Kosovski Albanci su na taj način izražavali zahvalnost zapadnim zemljama jer su one podržale njihovo unilateralno odcjepljenje. U Prištini, gdje se zbog osjećaja straha služila španjolskim jezikom, primijetila je ulicu posvećenu bivšem američkom predsjedniku Clintonu. Osim manjka međuetničke tolerancije, nepoštivanje zakona je veliki problem Kosova. Zbog toga je autorica zaključila da je Kosovo nestabilan teritorij bivše Jugoslavije gdje se ne nazire rješenje koje bi zadovoljilo obje sukobljene strane.

U osmom poglavlju, pod naslovom “Makedonija: spojeni sudovi”, autorica je opisala svoj boravak u Skopju. Vardarski kameni most, smješten u centru Skopja, povezuje sjeverni dio grada u kojem poglavito žive Albanci i Turci s istočnim dijelom u kojem žive Makedonci. Prolazeći mostom sjetila se patriotске i popularne pjesme “Od Vardara pa do Triglava”, koja je veličala različitost bivše Jugoslavije. Stanovnici Makedonije i danas gaje simpatije prema maršalu Titu. Na mnogim javnim mjestima još uvijek vise Titovi portreti dok su njegove fotografije prisutne na zidovima mnogih privatnih kuća. Na željezničkoj stanici kazaljke sata uvijek pokazuju 5:17 sati jer je u to vrijeme 1963. godine Skopje pogodio veliki potres u kojemu je dvije tisuće osoba izgubilo svoje živote. Sve bivše jugoslavenske republike su tada izrazile svoju solidarnost izdvajajući dio svog dohotka u svrhu saniranja materijalne štete. Na teritoriju Makedonije danas živi više od dvadeset posto Albanaca i mnogi pripadnici dru-

gih nacionalnosti. Autoričina su dosadašnja iskustva s putovanja po “nepostojećoj zemlji” pokazala da što je jedna sredina etnički i kulturološki raznovrsnija, povijest sve više poprima mitska obilježja. Mnogi misle da isključivo njihov narod ima povijesno pravo na određeni teritorij. Na kraju zaključuje da iako Makedonija devedesetih godina nije bila u ratu, međuetničke tenzije ne zaobilaze ni ovaj prostor bivše Jugoslavije.

U posljednjem, devetom i najdužem, poglavlju, pod naslovom “Srbija: krugovi povratka”, autorica opisuje svoj boravak u Studenici, Sopoćanima i rodnom Beogradu. Šetajući se ulicama i parkovima Beograda, evocirala je brojne uspomene iz perioda bivše Jugoslavije. Pogled na zgradu Skupštine vratio ju je u svibanj 1980. godine kada je, poslije neprospavane noći čekanja u dugom redu, prošla pokraj lijesa u kojem su počivali posmrtni ostaci druga Tita. Zapamtila je i uzbuđenje povodom Dana mladosti na kojem je sudjelovala kasnih sedamdesetih. Autoričini roditelji su u Titovo vrijeme iskreno vjerovali u samoupravni socijalizam u čijem su centru bili čovjek i njegovo blagostanje. Jugoslaveni njihove generacije su tada smatrali da grade novo socijalističko društvo po mjeri čovjeka. Danas smatraju da bi bez Miloševićevog centralizma u ono vrijeme, opstanak Jugoslavije bio moguć u formi konfederacije. Zgrada Tanjuga ju je podsjetila na prijelomnu 1991. godinu, kada je nakon razgovora s majkom, odlučila napustiti Beograd.

Nakon četrdeset dana putovanja po “nepostojećoj zemlji” autorica je zaključila da je to putovanje za nju bila svojevrsna katarza. Iako je imala lijepu uspomenu iz perioda Jugoslavije, priznala je samoj sebi da je njezina “nepostojeća zemlja” bila osuđena da se raspadne. Svoje doživljaje s putovanja je poslala u dnevni list *La Vanguardia*. Ti su tekstovi za nju predstavljali povlačenje crte, izravnavanje računa s prošlošću, kao i suočavanje s vlastitim uspomenu povezanim za mjesta, ljude i vjerovanja. S tom mišlju se vratila u Barcelonu.

Knjigu je završila opisujući ponovni susret s prijateljem Bojanom u Barceloni. Njihovi nacionalni i religiozni identiteti su sada drugačiji u odnosu na period kada su se upoznali u Bolu na Braču. Tada su oboje bili Jugoslaveni i pripadali su Titovoj socijalističkoj omladini, a danas je Đermanović formalno Srpkinja dok je Bojan Bošnjak. Njihovi roditelji su bili ateisti i komunisti. Đermanović je, slijedeći liniju djeda, pravoslavna dok je Bojan musliman. Dok mu je, šetajući se gotičkim kvartom Barcelone, objašnjavala Francovo bombardiranje tog grada 1938. godine, u sebi je zaključila da usprkos vjerskim

i nacionalnim razlikama, njih dvoje povezuje nešto puno dublje: istinsko prijateljstvo, ljudska toplina i plemenitost.

Nakon što se pročita knjiga "Put u moju nepostojeću zemlju", možemo zaključiti da iako ona pripada publicistici, potiče čitatelja na razmišljanje o politikama nacionalnih identiteta, o samom pojmu "identitet", fenomenu secesije u političko-pravnom kontekstu, politikama suočavanja s prošlošću i konstruktivističkim teorijama međunarodnih odnosa. Tamara Đermanović je doživjela osobnu secesiju 1991. i sve promjene koje taj fenomen nosi sa sobom. Raspadom Jugoslavije je nestao jugoslavenski identitet u duhu kojega je bila odgajana i pojavili su se neki novi identiteti koje je autorica otkrila tijekom svog putovanja 2008. godine. Ljudi različitih nacionalnosti s kojima se susretala i razgovarala tijekom tih četrdeset dana putovanja nisu pokazivali prema njoj znakove animoziteta zbog njezine nacionalne pripadnosti. To ju je na kraju dovelo do zaključka koji potvrđuje tezu Hannah Arendt tj. da ljudsko biće nije suštinski zlo po svojoj prirodi i da ne postoje zemlje niti ljudi predodređeni za rat. Kroz cijelu knjigu autorica spominje svoje prijatelje, danas različitih vjerskih i nacionalnih opredjeljenja, koji ne dozvoljavaju da brojne negativne i bolne posljedice ratova iz devedesetih naruše njihovo istinsko prijateljstvo. Istinsko prijateljstvo je identitet koji ih povezuje. Stoga, možemo reći da originalnosti ove hvalevrijedne knjige uvelike doprinosi sam autoričin pristup koja sasvim spontano i na vrlo zanimljiv način ulazi u područje kojim se bavi politologija. To nam potvrđuje koliko je politologija kao znanstvena disciplina važna za bolje razumijevanje društvenih fenomena i u slučaju autorice, za bolje razumijevanje vlastite životne sudbine.

Ana Lasica

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu